

PRILOZI

Dr Enver Imamović

DA LI JE RIMSKA ARDUBA DANAŠNJI VRANDUK U BOSNI?

Mada u našoj arheologiji postoji bezbroj sličnih problema kada je riječ o ubikaciji pojedinih indigenih ili rimskih naselja, pitanje Ardube je oduvijek zasluživalo izuzetno zanimanje stručnjaka. To je, bez sumnje, poteklo otuda što se to ilirsko naselje veže za one sudbonosne događaje kojima je završen tzv. dalmatsko-panonski ustank 9. godine n. e. Baš iz tih razloga to naselje se dosta često spominje, pa su već mnogi istraživači iznijeli svoja mišljenja o njezinoj ubikaciji. No, unatoč tome, moramo primijetiti da tome pitanju sve do današnjeg dana nije posvećena nikakva posebna studija nego se o svemu tome raspravljalo u sklopu nekog drugoga pitanja, i to poglavito kada se pisalo općenito o ovome ilirskome ustanku. Prije nego što pređemo na sam predmet našeg razmatranja, radi boljeg uvida, dat ćemo sasvim kratak osvrt na tok događaja u tome ustanku, kako bi nam se uloga Ardube predočila u što jasnijem svjetlu u završnici toga velikog ustanka.

Povjesni izvori kažu da je dalmatsko-panonski ustank planuo negdje pred samu zimu 6. godine n. e. (Velleius Paterculus, c. 110). Uzrok su mu bili teški životni uvjeti koje su nedavno podjarmljenim ilirskim

plemenima nametnuli Rimljani, koje su rimski službenici počeli izrabljivati na najbezobzirniji način. No, negdašnji ponos slobodoljubivih domaćih plemena kao i žed za slobodom, našao je izlaz iz takvog stanja samo u jednom: latiti se oružja. Za to im se ukazala najbolja prilika baš u zimu 6. godine n. e. kada su Rimljani, za vodenje rata protiv Maroboda u Germaniji, tamo prebacili glavninu svoje vojske, pa i onu iz Dalmacije i Panonije. Tako su ovi krajevi ostali bez vojničke zaštite, a nasilna mobilizacija koja je grubo sproveđena po ilirskim naseljima, još je više ubrzala domaći puk da ostvari svoj naum. Shvatili su da je došlo vrijeme da se jedino s oružjem mogu obraniti od napasti i da s oružjem u ruci povrate svoju, toliko željenu slobodu.

Prvi ustadoše junački Dezidijati, koji su naseljavali poglavito područje srednjeg dijela današnje Bosne, a malo potom pridruže im se i Panonci, i to prije svih, pleme Breuci, koje je živjelo na prostoru donjeg toka rijeke Save. Za kratko vrijeme ustanak je postao opće dalmatsko-panonski, jer se veoma brzo širio na sve strane, dok je provincija Dalmacije, i to poglavito njezin unutarnji dio, tj. današnja Bosna, ustala kao jedan čovjek. Tamošnji ustanici su za vođu izabrali vrsnog junačinu imenom Baton, dok je igrom slučaja i kod Panonaca za vođu bio izabran jedan Baton, iz breućkog plemena.

O veličini ustanka najbolje nam govore suvremeni izvori, pa tako, na primjer, Velej piše da je u pobunjenim oblastima bilo preko osam stotina tisuća stanovnika, a onih koji su nosili oružje dvije stotine tisuća pješaka i još devet tisuća konjanika (Vell. c. 110, 3). Svetonije, pak, piše da je to bio najstrašniji rat poslije punskog rata. Dalje nas Velej izvještava da su ustanici bili odlučili da podu ravno na Italiju, odnosno na prijestonicu, pa je car August hitno izdao naredbu Tiberiju da iz Germanije krene u pobunjenu zemlju, Tiberije je odmah poslao M. Valerija Masilina, koji je inače bio namjesnik Dalmacije i Panonije. Po dolasku glavne rimske vojske, otpočeli su bespohredni bojevi i okršaji koji su trajali pune četiri godine, no mi ćemo se zadržati samo na kraćem opisu tih dogadaja, odnosno na onim momentima gdje se spominje Arduba, što nam je ovdje osnovna zadaća.

U trećoj godini ratovanja dogodio se znatan preokret. Naime, 8. godine počela se sve više osjećati rimska premoć, pa je u to vrijeme već čitava Panonija bila umirena. No, Dalmacija se nije predavala, mada su ustanici trpjeli poraze i sve druge nedaće. Na koncu je panonski Baton izdao svoju dalmatsku subraću i predao se Rimljanim, a za nagradu Tiberije mu je podario upravu u zemlji Breuka (Dion LV, 34, 4). Kada je dezidijatski Baton čuo za ovu izdaju, pohita na sjever, uhvati izdajnika, a onda ga zaslužno kazni, nakon čega se mnogi Panonci opet late oružja. No, to je sve bilo privremeno, što se ubrzo i pokazalo, jer kada je rimska vojska na čelu sa Silvanom Plaucijem došla u ove krajeve, opet se Panonci počnu svi od reda predavati i bacati oružje. Poslije ovih događaja, dezidijatski Baton shvati da od Panonije nema dalje što tražiti, pa se vrati u Dalmaciju, koja još nikad nije mislila na predaju. Zato se sada cijeli rat prenese na dalmatsko područje.

Te zime Tiberije je napustio bojište povukavši se u Rim, a glavnu komandu je povjerio svom nećaku — mladom Germaniku, koji se i inače borio s velikim uspjehom. Bez sumnje, ustanici su bili već dosta istrošeni, te su se sve više povlačili u svoje utvrde, pa ih je Germanik morao stalno zapodsjetati jednu iza druge. Prema izvornoj gradi, osobito su bila teška zapodsjedanja grada Splonuma, Retinija, Serecijuma, itd. Rimski izvori nam vrlo iscrpno govore o Germanikovu bojevanju, no, unatoč velikim uspjesima, nije mogao ništa učiniti što bi skršilo ustanike i okončalo rat, jer su se Iliri žilavo odupirali. Stanje je bilo takvo da se Tiberije ponovo morao vratiti iz Rima na dalmatinsko bojište.

Ovoga puta Tiberije je vojsku podijelio na tri dijela. Jedan dio je stavio pod Silvanovu, drugi pod Lepidovu, a treći pod svoju komandu sa Germanikom i zajedno pođu na ustanike. Dobro ocijenivši stanje, njih dvojica krenu ravno na Batona, koji se, osjećajući rimsku premoć, stalno prebacivao iz jednog kraja u drugi. Najzad se s glavninom vojske povuče u utvrđenje na domaku Salone, u Andetrijum. Tiberije ga tu napadne, ali zbog izuzetne utvrđenosti grada, i sam je podnosi gubitke. Da bi nastavio s organiziranjem ustanka i da bi razvukao rimske snage, Baton potajno napusti grad u čemu ga Tiberije nije mogao spriječiti. Istom tada Rimljani pojačaju napade i juriše nakon čega grad nije mogao više odljeti i bude zauzet. Padom Andetrijuma ustanici su mnogo izgubili i sada se počnu odreda predavati mnogi ustanički gradovi.

Ovdje se nije dogodilo kao u Panoniji, u kojoj su se Rimljanim najednom predavale cijele provincije nego su Rimljani morali osvajati stopu po stopu, grad po grad, ali uspjeh im je bio siguran, mada po tešku cijenu. I na koncu dogodilo se da se ustanak završi gdje je počeo. Zbog izuzetne vojne nadmoći Rimljana, ustanici su bili na svim stranama svladani, ali junačkim Dezidijatima, koji su se prvi i digli na ustanak, nije išlo lako. Nisu polagali oružje i kada su Rimljani umirili primorski dio provincije, još je bio nesavladan jedino uži teritorij današnje srednje Bosne. Posljednje ustaničko uporište Rimljani su osvojili baš u ovim krajevima, a onda, kada je bilo sve izgubljeno, predade se i posljednji grad — Arduba, gdje su se bili sklonili najuporniji i najustrajniji. Zauzeo ju je Germanik, ali kako nam saopćavaju izvori, nije je dobio borbom. Naime, u presudnom trenutku među braniocima dođe do razmirica, jer su se jedni htjeli predati, a drugi su tražili da se pruži otpor do posljednjeg daha. Ne mogavši se nagoditi, između njih samih izbjeg krvavi boj naočigled samih Rimljana, koji su bili ispod grada. Neki od preživjelih umaknu, a preostali izginu u ruševinama i plamenu, dok se sasvim mali broj predao.

U opisu ovih događaja izvorna građa nam kaže da se pri tome dogodilo ono što je bilo karakteristično jedino junacima kakvi su bili Dezidijati: videći što se dešava i da će pasti u sužanstvo dušmana, žene su užimale nejaku djecu i jedne se bace u vatru a druge sa zidina u rijeku koja je tekla podno grada. Na ovaj način Germanik se domogao junačke Ardube.

Po padu Ardube, Germaniku su se sada redom predavala i ostala susjedna mjesta, a onda na koncu se Tiberiju predade i vođa ustanika

— sam Baton. Na ovaj način je bio završen ovaj strašni dalmatsko-pannonski ustank, koji je bio veoma zabrinuo i iskusnog, tada već ostarjelog, cara Augusta.

Upoznavši se u glavnim crtama s događajima ovoga ustanka, možemo reći da je značaj Ardube u tim zbijanjima u tome što je to bilo posljednje uporište ustanka i što su tu, pri njegovom zauzimanju, pobunjeni Iliri pokazali zavojevaču što za njih znači sloboda. Takav očit primjer slobodoljubivosti i hrabrosti, a i zbog toga što je padom ovoga grada ugušen ustank, Arduba je kod svih suvremenih istraživača uvijek pobuđivala izuzetno zanimanje. Na žalost, znanosti je sve do današnjeg dana ostalo nepoznato mjesto gdje se nalazio taj grad, mada su iznesena mnogobrojna mišljenja.

Ardubu nam opisuje sam Dion Kasije, ali sasvim kratko. Kaže da je to bio veoma utvrđen grad i da je bio opasan jednom bujnom rijekom (LVI, 15, 1). Dakako, ti podaci su nepotpuni da bi se njegov položaj sigurno odredio. No, svakojakom analizom koju istraživači primjenjuju u ovakvim prilikama, ipak se donekle uspijeva riješiti problem, pa tako i u našem slučaju.

Ovaj toponim je već davno izazvao zanimanje svih onih koji su se bavili istraživanjem povijesti ovdašnjih ilirskih gradova, a posebno poviješću ovoga ustanka. Neki od istraživača su pokušali da dokažu da Arduba nije ništa drugo do grad Andeba (Andabra), koja se spominje u Geogr. Raven. IV 16, 19; Tab. Peut. (Sanderva) i Itiner. Anton. p. 339, za koji se kaže da je bio negdje na području današnje Crne Gore, navodno, oko Nikšića.

Ovu mogućnost identificiranja Ardube sa Andebom još je svojevremeno odbacio Vulić¹⁾, pravilno ocjenjujući da ta dva toponima nemaju ništa podudarno, a osim toga grad Andeba se uopće ne nalazi u oblasti Pirusta koji su se nalazili znatno južnije od toga grada. Prema tome, iz ovih razloga otpada i mogućnost da se Arduba identificira s Andebom.

Neki pisci su iznosili mogućnost da se Arduba mogla nalaziti negdje na području današnje istočne Bosne ili točnije u oblasti gornje Drine oko Goražda, Foče ili Višegrada.²⁾ Tomašek je, pak, tvrdio da se ona u svakom slučaju nalazila u zemlji Dezidijata.³⁾ On je u svojoj tvrdnji pošao od toga što je pad Ardube istovremeno značio kraj ustanka, a sam Velej donosi vijest da su baš Dezidijati i Pirusti posljednji položili oružje, što je ujedno značilo konačno ugušenje ustanka. Ako bismo se oslanjali na naša glavna dva izvora, koji nam daju podatke o ovome pitanju, onda bismo im morali prići kritički kako bismo vidjeli koliko su uopće vrijedna za rješavanje našeg pitanja. Prvo, vidjeli smo da Dion u kratkim crtama opisuje njezin položaj, kao i one događaje do kojih je u njoj došlo prilikom odlučnog napada od strane Rimljana. S time u vezi, Tomašek

¹⁾ N. Vulić, Glas Srpske Kraljevske akademije, LXXXVIII, II r. 52, Beograd 1911. p. 215.

²⁾ F. Šišić, Povijest Hrvata, Zagreb 1925. p. 102.

³⁾ W. Tomáschek, Pauly-Wissowa, Real Encyklopädie d. klass. Altertumswissenschaft III, p. 615.

je došao do zaključka da je Arduba bila u zemlji Dezidijata, i to stoga što je, pad Ardube bio posljednji veliki događaj u ovome ustanku, a kako smo gore već naveli sam Velej nam kaže da su u Dalmaciji posljednji položili oružje baš Dezidijati i Pirusti. Međutim, ima istraživača koji nastoje dokazati da su ova dosta sumnjiva, to jest ne mogu se doslovno prihvati. Jedni iznose da je, na primjer, Dionov opis događaja u Ardubi čisto poetično uljepšavanje i da se tu ne mogu tražiti neki stvarni događaji. Inače, do sada je već podosta napisano o ocjeni rimskega izvora o tome ustanku. Prvi poseban rad u kojem su iscrpno obrađeni napisao je Abraham. U poređenju ova dva rimska izvora koji nam spominju ilirski ustank, on daje prednost Veleju, ističući da ga je opisao kao očeviđac, i veoma stručno.⁴⁾ Naspram ovakvom mišljenju, Hirschfeld kudi Velejevo pisanje ističući da se prvenstveno trudio da te događaje iznese u retorskoj shemi kojom je želio ugoditi svome moćnom zaštitniku i vrhovnome komandantu.⁵⁾ Nepovoljno mišljenje o Veleju daje i Vulić za kojeg kaže da je loš pisac i kod kojeg se mogu naći brojne netočnosti.⁶⁾ Od sljedećih ocjenjivača vrijedno je spomenuti Rau, koji uglavnom iznosi kritiku koja se podudara s onom koju je iznio Hirschfeld.⁷⁾ Mnogo povoljniji sud o Veleju daje Pašalić, za kojeg ipak kaže da pokazuje izvjesne kvalitete koje ga mogu uvrstiti u red pouzdanih i autentičnih izvora, pa stoga u našem pitanju ima izvjesnu vrijednost.⁸⁾

Što se tiče ocjene Dionovih izvora, oni su mnogo povoljniji nego što je slučaj s Velejem. Opća ocjena je da je on jedan od najboljih rimskega povjesničara. Osim toga, on je osobno veoma dobro poznavao ove krajeve, pošto je službovao u ovoj provinciji, mada dvije stotine godine nakon ustanka. Dalje, on je mnogo opširniji i detaljniji, a što je još važnije, njegovo kronološko izlaganje događaja je dosta točno i pouzdano.⁹⁾ Jedina mana bi bila ta što je tekst znatno oštećen, te postoje izvjesne lакune.¹⁰⁾ Međutim, neki od istraživača i Dionu osporavaju vrijednost. Tako, na primjer, Abraham ga manje cjeni od Veleja i njegov glavni nedostatak iznosi u sljedećoj formulaciji: »Veliki dio njegove povijesti je izgubljen, a k tome, kod njega vlada odsustvo bilo kakvog poznavanja vojno-strateških pitanja.«¹¹⁾ Prema Hirschfeldu, Dion je bio veoma sklon patetičnom i poetskom prikazivanju i opisivanju događaja. Ta njegova karakteristika se baš ponajbolje izrazila u opisu osvajanja Ardube i Ande-

⁴⁾ A. Abraham, *Der pannoniche Krieg 759 bis 762 (6—9 n. Chr.)*, u Jahresbericht über die Sophien-Realschule, Berlin 1875. g. 11 i d.

⁵⁾ O. Hirschfeld, *Zur Geschichte des pannonicisch-dalmatischen Krieges*, *Hermes XXV*, Berlin 1890. p. 351—362.

⁶⁾ N. Vulić, o. c., p. 201—202.

⁷⁾ R. Rau, *Zur Geschichte des pannonicisch-dalmatischen Krieges der Jahre 6—9 n. Chr.*, *Klio XIX*, Leipzig 1925. p. 313 i d.

⁸⁾ E. Pašalić, *Questiones de bello dalmatico pannonicique* (a, 6—9 n. ae.), Sabrano djelo, Sarajevo 1975. p. 383 i d.

⁹⁾ Takvu pozitivnu ocjenu daje i Vulić: o. c., p. 201 i d., mada, na primjer, Hirschfeld ima suprotan stav: o. c., p. 351 i d.

¹⁰⁾ O tim lakovama kod Dionia vidi: N. Vulić, *Dalmatsko-panonski ustanci od 6—9 g. po Hr.*, Glas SKA CXXI (66), 1926. p. 55—72.

¹¹⁾ A. Abraham, o. c., p. 11—12.

trijuma (LVI, 12 i 15). S time u vezi, Hirschfeld smatra da u tome Dionovom opisu ima dosta izmišljenih i netočnih podataka.¹²⁾ Naspram ovakvom negativnom mišljenju, Gardthausen, pak, u Dionovom opisu osvajanja i razaranja Ardube vidi jasan odraz jedne povjesne stvarnosti. Prema tome, tu nema ničega patetičnog ni pretjeranog.¹³⁾ Naime, ovaj istraživač navodi druge slične opise dramatičnih borbi za osvajanje pojedinih mjesta kakav je, na primjer, bio slučaj pri osvajanju Kartage 146. godine st. e. (Florus, Epit., I, 31), te primjer pri obrani Salone 48. godine st. e. (Dion XLII, 11), kojom prilikom su dalmatinske žene pokazale besprijeckornu hrabrost, o čemu, uostalom, govori i Cezar (De bello civ. III, 9).

Čini nam se da je u obrani Diana uz Gardthausena najdokumentarniji Vulić. Ne samo da se slaže sa Gardthausenom nego je još odlučniji. Kaže da Dionov opis uopće nije izraz izmišljene dramatičnosti ni puke patetičnosti nego da mu se može prići s punim povjerenjem.¹⁴⁾ Kao primjer navodi slučaj opsade grada Metuluma u vrijeme Oktavijanovih ilirskih ratova kojom prilikom su također žene s djecom pokazale svoju hrabrost skačući u vatru kako ne bi pale u rimsko sužnjastvo (Appian. Ill., 21).

Kada je riječ o događajima vezanim za Ardubu, već spomenuti Rau smatra da u Dionovom opisu nema ništa pretjeranog ni nevjerojatnog.¹⁵⁾ Prema tome, vidimo da je, ipak, priličan broj istraživača koji daju prednost Dionu, a to znači da se može s dosta sigurnosti vjerovati onome što je pisao u vezi s našom Ardubom. Podsjetimo li se na sve one događaje koji su pratili ovaj ustank, kao i na to što su mogli očekivati pobijeđeni, nije nimalo nevjerojatno da su se u očajničkom trenutku kada su vidjeli i znali što ih čeka, bacali dragovoljno u smrt samo da ne bi pali živi svome omrznutom dušmaninu.

Nakon pregleda suvremenih ocjena ovih rimskih izvora, koji govore o ovom predmetu, sada nam je jasno da nam se postavlja ne samo pitanje u naslovu naše rasprave, nego i to da li su uopće ti izvori koji govore o ustanku i događajima vezanim za Ardubu vjerojatni. Bez sumnje, za nas imaju punu vrijednost i važnost rezultati svih tih spomenutih istraživača koji su iznijeli suprotne stavove, no za nas je isto tako važna konstatacija da se među tim istraživačima nalazi i Vulić, koji se u svakom slučaju može smatrati za najpozvanije lice da dâ sud o ovom pitanju. Ne samo zato što je to uvaženi učenjak na polju antičke povijesti i arheologije nego i zato što je od svih najbolje poznavao to pitanje, budući da je riječ o događajima unutar naše zemlje, pa je s time u vezi baš taj istraživač napisao mnogo radova i priloga iz opće antičke problematike naše zemlje, a također i o ovom ustanku. Iz toga razloga njegovo mišljenje je za nas najmjerodavnije uz puno štovanje mišljenja drugih istraživača.

¹²⁾ O. Hirschfeld, o. c., p. 356—357.

¹³⁾ V. Gardthausen, *Augustus und seine Zeit*, II Band, 1—2 Teil, Leipzig 1904. p. 785, f. 73: *Illyrisch-pannonische Aufstand* 6—9 n. Chr. I Teil, 1171—1193: II Teil, 772—789.

¹⁴⁾ N. Vulić, Glas SKA 1911. p. 207—210 i Glas SKA, o. c., p. 65—68.

¹⁵⁾ R. Rau, o. c., p. 314, 337, 340—341.

Prema gornjim navodima, može se zaključiti da vjerodostojnost Dionovih i Velejevih izvora uopće ne dolazi u sumnju i sada kada smo to konstatirali, ostaje nam samo jedno pitanje: da li je rimska Arđuba današnji Vranduk u Bosni, dakle pitanje koje smo postavili u samome naslovu ovoga rada.

Prije svega, moramo poći od utvrđenih činjenica da je ustanač započelo pleme Dezidijata, što proizilazi iz samog Dionovog pisanja. Niz suvremenih istraživača ove Dionove navode smatra točne, i to prvenstveno ako je riječ o Velejevom pisanju da su Panonci bili ti koji su prvi započeli ustanač. Kada je Vulić raspravljaо o tome pitanju, to jest koje se pleme prvo diglo na oružje, on iznosi uvjerenje da su to u svakom slučaju bili Dalmati, dok je, pak, nedorečen da li su to dalje bili baš Dezidijati. Istina, ni Dion ne kaže ništa određeno o tome gdje su se Iliri sastali na vijećanje o dizanju ustanka niti na koga se odnosi ono »malo njih« koji su prvi pošli u rat. Čini nam se da je o ovome pitanju Kesterman pravilno ocijenio Dionov nedorečen navod, pa je iznio mišljenje da su oružani sukob s Rimljanim započeli baš ona plemena provincije Dalmacije koja su se nalazila pod brdskim bespućima njezinog unutarnjeg dijela, a to je poglavito bilo područje današnje Bosne. Istina, E. Pašalić pobija Kestermana, no čini nam se da ovoga puta to čini bez nekog valjanog razloga.¹⁶⁾ Uostalom, Kestermana podupire i Rau, koji također ukazuje na nepristupačnost ovog dijela provincije Dalmacije, što je uveliko otežavalo rimsku kontrolu, a na koncu i njihovu intervenciju, kao i vođenje predstojećeg rata.

Da su upravo Dezidijati započeli oružani sukob, ima i drugih razloga koji idu u prilog tom vjerovanju. Naime, treba imati na umu jednu važnu činjenicu: u područje današnje Bosne sve do toga vremena Rimljani su bili najmanje prisutni pa iako je bilo sasvim pokorenog, to nije bilo tako davno, svega nekih tridesetak godina prije izbijanja ustanka. Baš o tome, da li je i u kojoj mjeri je bilo pokorenog područje unutarnjeg dijela rimske provincije Dalmacije, napisana su do sada brojna djela od kojih su najvrednija upravo ona koja su izšla iz pera samog Vulića.¹⁷⁾ Ova konstatacija o pokoravanju Dezidijata ima veliku važnost ako se podsjetimo razloga zbog čega je izbio ustanač: teški nameti i bezobzirno novačenje mladeži za rat sa Germanima. Ona ilirska plemena koja su bila pokorenata mnogo ranije, tako reći bila su navikla na jaram, i svaki novi namet za njih je bila samo jedna od karika u tim nevoljama koje su morali mukotrpno podnosititi. Ako je riječ o priobalnim plemenima, tada treba odbaciti svaku pominjao da bi se oni prvi digli na ustanač. U vrijeme kad su ovi događaji izbili oni su tako reći bili sasvim romanizirani s ugušenom svješću o svom ropskom položaju. Svakako, da je

¹⁶⁾ E. Köstermann, *Der pannonicisch-dalmatische Krieg 6—9 n. Chr.*, Hermes LXXXI, Wiesbaden 1953. p. 346—347.

¹⁷⁾ N. Vulić, *Jahreshefte des österr. archäol. Institutes*, Bd. IV, Wien 1901, Beibl. p. 157—160; *Contributi alla Storia della guerra di Ottavio in Illyria nel 35—33 e della campagna di Tiberio nel 15 a. c.*, Rivista di Storia antica, 7. S. VII, 1903. p. 489 i d.

bilo slično i s većinom panonskih plemena, i to iz jednog drugoga razloga. Na njihovome području bili su poznati i veoma jaki rimski logori, brojne postaje za čuvanje prometnika itd., te su tamošnja plemena bila i te kako svjesna svih tih okolnosti, i to su razlozi da im se ne može pripisati ustanička inicijativa, mada tako nešto Velej baš navodi (II, 110).

Naspram ovim dvjema oblastima je međuprostor gdje je stanje bilo sasvim drugačije. Već smo konstatirali da su Rimljani iz ovih krajeva povukli većinu svojih vojnih snaga otposlavši ih u Germaniju, a to znači da je provincija ostala bez vojne zaštite, na što su ustanici i te kako računali. Drugo, podsjetimo se opet da je unutarnji dio provincije Dalmacije bilo »svježe okupirano područje«, pa je i odnos ovdašnjeg domaćeg pučanstva prema okupatoru bio mnogo drugačiji nego je onih priobalnih ili panonskih plemena. To znači da im je mnogo teže padao podanički jaram nego drugim ovdašnjim plemenima, jer je sjećanje na slobodu bilo još uvijek dosta svježe. Uzimajući to sve skupa u obzir, ne treba se uopće čuditi niti sumnjati što su se prvi na ustanak digla baš ovdašnja plemena.

Već smo ranije naveli konstataciju da su upravo Dezidijati otpočeli ustanak. S time u vezi, a što je veoma važno u našem razmatranju o mjestu gdje se nalazila Arduba, potrebno je da se barem u najkraćim crtama osvrnemo na pitanje gdje je to pleme živjelo. To je važno i stoga što smo u rimskim izvorima vidjeli da se tom plemenu pripisuje jedna od glavnih uloga u ovim ustaničkim događajima. Inače, to pleme spominje niz rimskih pisaca, tako Velej (II, 115), Plinije (N. H. III, 143), Strabon (VII, 314), Apijan (III, 17), Kasije Dion (LV, 29) itd. Kada je riječ o tome koje su krajeve unutarnjeg dijela provincije Dalmacije oni naseljavali, na prvo mjestu po svojoj važnosti se ističu dva natpisa. Jedan od njih spominje njihov kastel ((c)astel(lum) Daesetiatum), koji se nalazio na rimskoj cesti udaljen od Salone nekih 156 r. m.¹⁸⁾ Drugi natpis je mnogo značajniji. Riječ je o epitafu koji je nađen u Brezi (srednja Bosna) i na njemu se spominje »... Valens Varron(is) f. princeps Desitiat(um)«¹⁹⁾ Iz ovih podataka, te na osnovi dobijene aerhološke građe s toga područja, danas je opće prihvaćeno mišljenje da je pleme Dezidijata naseljavalo srednji dio Bosne, s čime se slažu, uglavnom, svi suvremeni istraživači.²⁰⁾

Polazeći od te konstatacije da su Dezidijati naseljavali srednji dio Bosne, zatim da su ustanak podigli prvo oni, da se njihovim slomom i sam ustanak ugušio i na koncu da su se posljednji sudbonosni događaji u ovome ustanku odigrali u dezidijatskoj zemlji, onda se s pravom može pretpostaviti, a na koncu i tvrditi, da se taj grad, odnosno Arduba, nalazila baš na području njihove domaje. Polazeći od gore navedenih činjenica, ve-

¹⁸⁾ CIL III, 3201—10159; M. Abramović, *Starinar*, ser. III, sv. IV, Beograd 1926—27. p. 41.

¹⁹⁾ G. Čremošnik — D. Sergejevski, *Novitates Musei Sarajevoensis*, No. 9. Sarajevo 1930. p. 8—9; D. Sergejevski, *Spomenik SKA XCI* (72), 1940. p. 142.

²⁰⁾ H. Conce, *La province romaine de Dalmatie*, Paris 1882. p. 257; H. Kiepert, FOA XVII; O. Hirschfeld, *Hermes*, o. c. p. 357; Th. Mommsen, *Röm. Gesch.*, v³, p. 35; PWRE, 1902 stup. 1892—1893; C. Patsch, s. v. *Daesitiates*, itd.

ćina starijih istraživača je sasvim pravilno ocijenila da se Arduba uistinu nalazila negdje u ovome dijelu Bosne. Ako smo pravilno postavili ove dosadašnje konstatacije, onda je odgovor na postavljeno pitanje jasan.

Kada se još ranije raspravljalo o ovome pitanju, zapravo kada se preko ovih konstatacija tražila ubikacija legendarne Ardube, vodeći računa o njezinom opisu koje daje Dion (LVI, 15, 1), niz istraživača je pokušalo da pronade ili odredi mjesto koje bi odgovaralo tom Dionovom opisu. Već smo naprijed naveli da se bez pola muke kao takvo mjesto može označiti baš Vranduk, koji se nalazi na području srednje Bosne, odnosno nedaleko od Zenice, uz rijeku Bosnu. Svi koji su se zanimali za ovaj slučaj, ispitujući topografiju rimske provincije Dalmacije, gdje su se odigrali posljednji bojevi sa ustanicima, nigdje nisu pronašli pogodnijeg mesta koje bi odgovaralo Dionovom opisu nego što je to Vranduk.

Vranduk se nalazi na prelijepom brežuljku, zapravo glavici sa strmim obroncima koji se obrušavaju u rijeku Bosnu, a na samoj platformi dizalo se prastaro domorodačko naselje. No, pored ovih činilaca, postoje i drugi momenti koji ukazuju da se uistinu na Vranduku nalazila Arduba. Naime, prateći Dionov i Velejev opis ratnih dogadaja iz ovoga ustanka, i to prije svega onih koji se vežu za njegovu završnicu, možemo lako uočiti neke momente koji po svemu upućuju na činjenicu da je u ovome slučaju uistinu riječ o Vranduku. Polazeći od utvrđene činjenice da su se Dezidijati prvi digli na ustank, zatim da su poglavito naseljavali srednji dio današnje Bosne, te da su u tome ustanku opet pripadnici toga plemena posljednji skršeni i da su posljednji okršaji bili na njihovome području, a s time u vezi se upravo veže Arduba, onda se po svemu vidi da nema nimalo mjesta bilo kakvoj sumnji da se Arduba ne poistovećuje sa današnjim Vrandukom. Uz to, sasvim se prirodno može doći do zaključka da su Rimljani pod zapovjedništvom mladog Germanika vodili posljednje okršaje s ustanicima baš u srcu njihove zemlje, od kuda je bez sumnje bio i sami vođa ustanka — Baton. Prema tome, do odlučnog boja je moralo doći u jednom od utvrđenih domorodačkih gradova, a to je, kako vidimo, bila Arduba. Već smo rekli da se na ovome području ne nalazi ni jedan grad koji bi bolje odgovarao od položaja Vranduka, te su stoga stariji istraživači bili u pravu kada su iznijeli tvrdnju da je ilirska Arduba upravo današnji Vranduk.

Položaj Vranduka je po svemu više nego idealan. Sure okolne vrleti, strmi obronci, zahuktala rijeka koja teče podno samog grada, po svemu je obezbjeđivala punu sigurnost posljednjim braniocima ilirske slobode. Kada su rimske snage počele sve više pritješnjivati ustanike na širem području i na koncu kada je tako reći čitava Dalmacija podlegla jačoj sili, oni koji su započeli borbu, tjerani sa svih strana, dakako da su se povlačili u srce svoje domaje gdje su se mogli osjećati najsigurnije. Tamošnjim surim vrletima teško da je ikada do tada Rimjanin i kročio, a još teže obvladao. Baš zbog tih geografskih osobina, odnosno zbog nepristupačnosti terena, Rimljani su podnosili velike napore vojujući s ustanicima koji su vodili svojevrstan način rata koji je inače osebuje za sve gorštakе. Već smo spomenuli da su rimske snage dosta brzo i lako izušle na kraj s po-

đunjenim Panoncima nakon čega se cijeli rat prenio u Dalmaciju, a kada su i tu Rimljani počeli postizati sve zapaženije rezultate, onda se vođenje rata svelo samo na unutarnji dio te provincije, odnosno na područje današnje Bosne. Rimljani, koji su najteže podnosili brdsko ratovanje, i ovoga puta su morali uložiti sve napore kako bi savladali sve te nedaće. Zahvaljujući jedino svojoj nadmoći u ljudstvu i boljoj vojnoj opremi, uspjeli su skršiti junačke Dezidijate, a na koncu osvojiti, srušiti i spaliti njihovo posljednje utoчиšte — Ardubu. Padom ovoga grada, Iliri su konačno i zauvijek izgubili slobodu i samostalnost, te baš iz tih razloga Arduba ima veliki značaj za ilirsku povijest. Bez sumnje, baš iz tih razloga su suvremenici istraživači pokazali toliko zanimanje za ove ustaničke događaje, kao i za to da saznaju gdje se nalazi Arduba, koja je postala simbol ilirske slobode i ponosa. Zahvaljujući baš tim okolnostima, preko svih ovih navoda koje smo spominjali, možemo s velikom vjerojatnošću tvrditi da se Arduba nalazila na mjestu današnjeg Vranduka, te da je to ono mjesto gdje su ilirski branici pred očima samih Rimljana pokazali svoje urođeno junaštvo i što za njih znači sloboda. Radije su se između sebe poubijali, a žene s djecom poskakale u oganj i rijeku nego da padnu u sužanstvo svog mrskog dušmana.

Zanimanje za Ardubu je i danas veoma živo među svim istraživačima. U tome pravcu se i nadalje odvijaju istraživanja u svim pravcima, a u posljednje vrijeme i arheolozi su dali svoj prilog. Na tamošnjem lokalitetu već je zenički muzej vršio terenska istraživanja odnosno, vršio sondažna iskopavanja. Tom prilikom nisu nađeni tragovi koji bi upućivali na predrimski život²¹⁾, ali treba napomenuti da su to bili manji zahvati, prema kojima se ni u kojem slučaju ne može donijeti konačan zaključak u tome pogledu. U svakom slučaju neophodna su složenija iskopavanja. Na žalost, i ovdje se susrećemo s jednom dosta uobičajenom pojmom na lokalitetima ovakvog karaktera: kasnija intenzivna gradnja je u najvećoj mjeri uništila tragove prethodnih gradnji, ili ih je, pak, prekrila. Dalje, zbog karaktera samog terena, odnosno lokaliteta, znatan, a vjerojatno i najveći dio eventualnih ilirskih tragova je ispran i snesen, niz obronke ili u rijeku ili podno brijege, što je prekrio debeli humus. Treba i to naglasiti da su dosadašnja istraživanja bila više opitna, te da istom predstoje opsežniji i sistematicniji radovi koji će u svakom slučaju dati bogatije podatke i građu u odgovoru na naše pitanje. Kako se ovaj lokalitet nalazi na području zeničkog kotara, za tamošnja istraživanja je najviše zainteresiran Zenički muzej i već su u punoj pripremi novi terenski radovi. Svi mi koji se bavimo prošlošću Ilira, očekujemo s velikim zanimanjem predstojeće rezultate i svjesni smo, a i duboko uvjereni, da će se preko eventualnih dobijenih podataka, a to znači arheoloških dokaza, dokazati da je Vranduk uistinu ilirska Arduba, što smo i mi posredstvom ovih redaka pokušali dokazati.

²¹⁾ B. Raunig, *Osnovni izvještaj o iskopavanju srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine*, Radovi III, Muzej grada Zenice, Zenica 1973, p. 456.

Z U S A M M E N F A S S U N G

IST DIE RÖMISCHE ARDUBA DAS HEUTIGE VRANDUK IN BOSNIEN?

Eine der wichtigen Fragen der antiken Geschichte und Archäologie unseres Landes bildet auch die Frage der Ortsbestimmung der römischen Arduba. Sie wurde durch den dalmatinisch-pannonischen Aufstand (6—9. Jh. n. Chr.) bekannt, da in dieser Stadt Illyrer, eigentlich genauer Daesiater, letzten zähen Widerstand gegen den römischen Eroberer leisteten. Dion, der diesen Aufstand beschrieben hat, sagt von der Arduba, daß sie auf einem Berg gelegen war, unter dem in Windungen ein wilder Fluß verlief. Bei der Untersuchung antiker Topographie sind Forscher schon früher zu der Überzeugung gelangt, daß für die ganze dalmatinische Provinz Dions Beschreibung am besten auf eine alte illyrische Festung zutrifft, die sich am Ort des heutigen Vranduk befindet. In dieser Arbeit haben wir zu beweisen versucht, daß es sich wirklich um Vranduk handelt. Unter Berücksichtigung der verschiedenen Episoden in der Entwicklung des Aufstandes, seines Verlaufs sowie der letzten Ereignisse, die in enger Verbindung mit den Daesiatern, den Urhebern des Aufstandes standen, kamen wir zu der Schlußfolgerung, daß die erwähnte Arduba gerade in ihrem Land liegen mußte. Velej verweist darauf, daß (neben den Perusten) es wieder die Daesiater gewesen sind, die als letzte die Waffen niedergelegt. Daraus folgt, daß sich auch ihr letzter Stützpunkt in ihrem Land befand. Auf der Suche nach dem Ort, der sich also in ihrem Land befand und der am besten der Beschreibung des Dion entspricht, kamen wir zu dem Schluß, daß ihm am besten die Lage des heutigen Vranduk entsprechen dürfte. Aus all diesen Gründen bezeichneten wir ihn als römische Arduba.

Die neuesten, auf Vranduk vorgenommenen, archäologischen Ausgrabungen beweisen, daß dort wirklich eine illörische Siedlung festungsartigen Typs gewesen ist. Von bevorstehenden Ausgrabungen erwartet man noch größere Resultate, die unsere Auffassung über die Lage der römischen Arduba bestätigen würden.